

Рецензии и отзиви

**ДА РАЗБЕРЕШ СВОЯТА СОБСТВЕНА
ПРОМЕНЯЩА СЕ ЕПОХА**

(Колева, С., Бояджиева, П., Кабакчиева, П. и Коларова, Р. (съст.).

Да отместваш бариери. Дисциплини, епохи, поколения. Юбилеен сборник
в чест на проф. Петър-Емил Митев. 2021.

София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“)

Тъй като се занимавам професионално и изследователски с история, а не с философия, социология или политология – основните изследователски полета на проф. Петър-Емил Митев, ще започна представянето на юбилейния сборник в негова чест с няколко думи за жанра. Исторически погледнато, подобен юбилеен сборник дава възможност на равна нога да се срещат изтъкнатият юбиляр (ако не е такъв, сборникът не може да изпълни своето предназначение) и неговите колеги, приятели, ученици, с една дума, неговите следовници. Значението на юбилейните сборници е на първо място в това, че те припомнят на обществото или на по-тесните професионални среди за значими обществени и научни фигури, а на второ, че показват на самите тях, че не са забравени, че са били разбрани, оценени и уважени от своите съвременници, че са оставили следа не само в науката, а и в живота на обществото, в което живеят и творят.

Сборникът *Да отместваш бариери. Дисциплини, епохи, поколения* е посветен на учения П.-Е. Митев, който според съставителите е „личност, достойна, отговорна, толерантна, за която отделният човек и общосъздаденото са по-важни от институционалната кариера и личния комфорт“. При това той е учен с толкова широк кръг университетски преподавания, научни проекти, приноси и изследвания, че на съставителките им се е наложило да структу-

рират сборника в шест части, за да проследят изследователското поле и научния профил на юбиляря, озаглавени така: *Дисциплинарни граници на социологията и политологията, История на философията и марксистката традиция, Рефлексии върху комунизма и посткомунизма, Политически реалности и процеси, Социологически и политологически изследвания на младежта, Неравенство, бедност, етнос*. Има още една, последна част, която е отделена изцяло на личните спомени на учениците (студенти, асистенти и т.н.) на професора, споделящи онова, на което ги е научил, или как са работили заедно. Тя е названа *Мислейки с Петър-Емил Митев*. Както личи от структурата, става дума за сборник, представящ изследвания в сферата на социологията, философията, политологията, но с уклон към марксизма и левите идеи, на които П.-Е. Митев е посветил голяма част от житейския си път и то, за разлика от много други, не само преди 10 ноември 1989 г., а и след тази повратна за българското общество дата. И съставителките са се съобразили с това обстоятелство, независимо от собствените им доста по-различни виждания. В сложната структура на сборника са се вписали 29 автори, някои от които за съжаление вече не са между нас, с 27 статии, които имат много различен характер, но такива са и изявите на Митев в науката и в обществото.

Ще се съобрази с волята на съставителките и ще представя сборника според формулираните от тях идеи-заглавия на отделните части.

Първата част е посветена на социологията като наука и по-конкретно на пътя ѝ в българските условия. Сборникът започва с теоретичната статия на Георги Фотев *Социологията като строга наука и ценностите*, който защитава тезата за фундаменталния характер на социологията и нейната ценностна независимост. Докато Андрей Бунджулов в статията си *Социологът, политологът и политическата игра* предлага различен подход, като анализира специфичната и опасна връзка между социолозите и властта (в различните ѝ форми) не само в епохата на социализма, а и в демократичната политическа система. В неговата статия, както и в много от следващите, авторите ще припомнят с уважение и често носталгично собственото си сътрудничество с юбиляря по различно време, в различни институции и в различно качество. Любиша Митрович, колега и сътрудник на Митев от Сърбия (Университета в Ниш), е посветил своята статия изцяло на ролята на П.-Е. Митев още от 1969 г. до наши дни в трансформацията на българската социология от институционализирана и марксистка в плуралистична и теоретико-прагматична. Митрович е очертал и основните успехи на юбиляря в изследването на младежта, етнокултурата, етносоциологията, социологията на политиката, на религията, на бедността и прехода в България и на Балканите. По оригинален и забавен начин е подбрал Драголюб Джорджевич в своята статия *Принос към социологическата механология*, в която е избрал да анализира поведенческата „култура на механата“. Типично по сръбски, с чувство за хумор и самокритичност той е представил сръбските реалности, включително и чрез оригинални карикатури, като не е пропуснал да вилете в разказа си и образа на българите, идентифицирани през цигарите.

Втората част обединява статии, посветени на марксистката традиция в историята на философията. Тя започва с предизвикателната статия на Деян Деянов, който е решил да пов-

тори своя публикация от 1989 г. – става дума за тезисите му за марксисткия синтез, представени в началото на 1989 г. пред методологическия семинар на Института за изследване на младежта към ЦК на БКП и вдъхновени от книгата на П.-Е. Митев от 1984 г. *От социалния проблем към светогледни открития: евристичната логика в историята на марксистката философия*. А предизвикателството е към днешната публика, свикнала безкритично да приема, че до 10 ноември 1989 г. България е била мисловна пустиня. Мисля, че подходът на Деян Деянов е особено поучителен за младите хора, които често смятат, че всичко, включително и в науката, започва от тях. Авторът намигва на читателите и с декларацията си, че двамата с Митев съзнателно са се отказали да бъдат част от феномена „АБСКМ“ (активни борци срещу собственото си комунистическо минало). Следва статията на Красимир Кънев, който задълбочено анализира идеята за правата на човека от гледната точка на Маркс. Прави го и през призмата на опита, натрупан по време на 12-годишната си изследователска работа в Центъра за изследване на идеологиите при СУ „Св. Климент Охридски“ под ръководството на П.-Е. Митев, както и като човек, който от години се е посветил на защитата на правата на човека в Българския хелзинкски комитет. Заслужава внимание мнението му, че „Марксовият подход към правата на човека може да бъде разбран и оценен единствено в контекста на неговата философско-историческа концепция за закономерностите и посоката на глобалното историческо развитие“ (с. 103). Статията на Деян Кюранов *От автентичния Karl Heinrich Marx към автентичния Петър-Емил Митев* наподобява повече философски спомен за ролята, която Митев е изиграл във формирането на вижданията на своите ученици-„семинаристи“ (участници в Марксовия семинар). Тя носи всички черти на остра публицистика и мисля, че мястото ѝ можеше да е и в седмата, заключителна част на сборника. Светослав Малинов е подбрал по съвсем различен начин в своя анализ на книгата на Макс Щирнер *Единственият и неговата собстве-*

ност, написана през първата половина на XIX в. Припомнянето на тази сравнително далечна за нашето време книга е изключително интересно, защото тя е дала възможност на автора да направи извода, че радикализмът може да бъде използван не само с революционни, а и с чисто консервативни цели (с. 151).

Третата част на сборника се занимава с най-злободневната тема от годините на преход – комунизмът и посткомунизмът. Любопитен детайл е и фактът, че три от четирите съставителки на сборника участват със свои текстове именно в тази част (четвъртата няма текст в сборника). Вероятно това позволява да се направи изводът, че съставителките приемат тази проблематика като особено важна за Митев и за съвременната наука. Първата статия е на Пепка Бояджиева, която предлага конкретно изследване върху политическата злоупотреба на БКП с профсъюзите по време на социализма в темата *О(без)смислянето и о(без)властяването на профсъюзите като самостоятелна организация чрез новговора на Българската комунистическа партия*. Според авторката: „Езикът на Комунистическата партия има огромна символна сила, защото той налага определен – приеман като единствено правилен – начин на мислене и възприемане на света“ (с. 170). Но, както знаем от историята, това явно не е достатъчно, защото в крайна сметка БКП губи каквото и да било влияние върху профсъюзите и работниците, което положение продължава и при нейната наследница БСП. Втората статия е на Петя Кабакчиева, която се заема с темата за оценка на близкото минало в *За понятията, или как анализираме „комунистическите“/, „социалистическите“ страни*. Статията обсъжда методите за анализ на епохата. Несъмнено терминологията има смислово и оценъчно значение, но трудно ще се съглася, че от термините в учебниците можем да открием „скрит обяснителен модел с ясен идеологически заряд“ на авторите, тъй като терминологията там не е свободен избор, а е заложена в програмите, сиреч тя е политически предопределена. А ако е вярно, че изборът на термини показва политическата

нагласа на изследователите, то той се отнася и до авторката на статията (с. 174). Но с това тя се отказва от ролята на арбитър и става част от идеологическия спор. Галя Мишева предлага поетично-философска интерпретация на усилията за запазване на свидетелствата от социализма. В статията си *В търсене на съхранената памет* тя анализира личните свидетелства, най-вече дневниците от гледна точка на ролята им за автентично запознаване на следващите поколения с отминалата епоха. Последната статия е на Светла Колева – *Живеейки утопията: към осмисляне на комунизма и посткомунизма*. Тя е признание за умението на П.-Е. Митев да говори за утопията, свързана с комунизма. Но авторката признава и отговорността на изследователите с думите: „Отричайки комунизма като основан на научния утопизъм на марксизма, а чрез това и всяка социетална утопия, представяйки често безкритично либералната демокрация като единствената възможна алтернатива на миналото, те неусетно делегитимираха понятието „утопия“ не само в индивидуалното и колективното съзнание, но и в научната рефлексия и нейния аналитичен корпус. И така създадоха нова утопия (или антиутопия), че може да се живее без утопии“ (с. 206). А ключовият въпрос и отговор звучат така: „дали утопията запазва и развива човешкото у човека? Ако не, никоя утопия, колективна или индивидуална, не би била достойна да съществува“ (с. 224).

Четвъртата част е с политологичен характер и е съсредоточена върху политическите реалности. Тя започва с най-актуалната тема на нашата съвременност – популизма, разработена от Георги Карасимеонов. Статията му има познавателен характер и би била полезна не само за студенти, но и за по-широк кръг читатели, тъй като напоследък понятието популизъм се използва прекалено безразборно. Хараламби Паницидис ни запознава с гръцкия социализъм, понятие, с което определя възникването, развитието и управлението на ПАСОК в Гърция. Отношението му е критично – за него ПАСОК е „неортодоксална историческа хитрост на историята, маскирана като хеге-

монизъм или популизъм“ (с. 242), подвластна на политическия опортюнизъм. Окончателният му извод е в същата посока: „Случаят с ПАСОК показва релефно едностранчивото трансформиране на партиите от фактор на институционално обществено представителство в механизъм за узаконяване на държавни политики“ (с. 251). Антоний Тодоров ни обяснява на какво се дължи политическата хегемония на ГЕРБ. Той проследява уникалния път на тази партия от протестна към трайно установила се във властта. Според него: „ГЕРБ е специфична организация. По замисъл се доближава до проекта НДСВ, но е в много по-голяма степен „народна партия“, с което се доближава и до самоназоваването на БКП през късния социализъм като „общонародна партия“ (с. 261). Авторът завършва с тъжния извод: „Може да се каже, че една от опорите на влиянието на ГЕРБ в днешното българско общество е страхът от рязката промяна след натрупването на толкова много разочарования от неосъществените докрай очаквания от радикалните промени след 1989 г.“ (с. 268). Последната статия е на Първан Симеонов *За един парк повече – пример за гражданска мобилизация в градска среда*. Малко неочаквано за тези, които са свикнали да слушат демоскопските му анализи, той представя пример за граждански активизъм в лицето на групата „защитници на парка“, които се борят за запазване на публичната зелена площ.

Петата част може да се определи като поклон пред юбиларя, тъй като е посветена на младежта, една от главните изследователски теми на Митев. Тя започва със статията на Клаус Хурелман, Дане Талешки и Хейли Реймболт, които очертават политическите нагласи на младежите от Югоизточна Европа. Правят го след проучвания, проведени между 2011 и 2015 г. в повечето балкански страни в преход: Албания, Босна и Херцеговина, България, Косово, Македония, Румъния, Словения, Хърватия. Сравненията, включително и с младежите нагласи на страните от ЕС, са много интересни и заслужават да се прочетат. Ще спомена само някои: например, че балкански-

те младежи са по-малко склонни да участват в неправителствени организации и проекти, както и изобщо в политиката, че имат слабо доверие в правителствата и парламентите, че се въздържат да се включват в политически партии (правят го едва 1–2%) и т.н. Те показват и тревожното разочарование от демокрацията. Любопитна картина на младежки активизъм представя статията на Сийка Ковачева *Младежният политически елит в арабските страни от Северна Африка и Източното Средиземноморие*. Тя разглежда трите страни: Тунис, Египет и Мароко, през които преминаха арабските революции. Ковачева проследява механизмите за създаване на младежките политически елити, като прави изводи за приликите и разликите с тези на Балканите. Частта завършва със статията на Борис Попиванов *Младите хора във визията и програмните послания на българската посткомунистическа левица*. Авторът с пълно основание подчертава, че БСП поставя българските младежи в ролята на обект, а не като субект в дейността ѝ. Изводът му е, че на практика посткомунистическата българска левица се е отказала да привлича младежите като активисти, а предпочита да продължава с патерналистичната си роля по отношение на младите българи. Но и не е трудно тази тенденция да се обясни с последователното делегитимиране на лявото в годините на прехода, което изпраща по-голяма част от младежите в редиците на многобройните десни партии.

Шестата част третира проблемите, на които П.-Е. Митев е посветил немалко усилия в годините на прехода: нарастващите неравенства, довели до разширяваща се бедност, и незагълхващите етнически проблеми. В тази част има и най-много статии – пет. Тя започва с разказа на Иван Селени за сътрудничеството му с Митев и за проекта за изследване на бедността и нейните етнически характеристики. Селени е автор и на тезата за двата типа преход в бившия Източен блок: неолиберален и неопатерналистичен с предимство за първия (с. 342). Кръстьо Петков в статията *Обедняването през втората фаза на прехода – фено-*

менът „дистрибутивна бедност“, написана преди 2016 г., анализира валидността на тезите на Селени за бедността в Централна и Източна Европа. Според него, „ключовият елемент в целия механизъм на въз/производство на бедността през втората фаза на прехода е разпределението (по-точно, политиките за формиране на доходите, които се прилагат в споменатите страни“ (с. 354). В противоречие със Селени, той смята, че още в края на 90-те години България и Румъния са се ориентирали към неолибералния модел и така са попаднали в капана на протокапитализма (с. 361). Лиляна Деянова, също една от участниците в Марксовия семинар, ръководен от П.-Е. Митев, изследва еволюцията на образованието в годините на прехода през призмата на марксистката идея за „човешкия капитал“. Румяна Стоилова на свой ред изследва преходите в индивидуалния живот, като подчертава „зависимостта на достъпа до качествено образование от семейните образователни ресурси и от мотивацията за по-дълго оставане на децата в образованието“ (с. 389), които зависят от социалния произход, етноса и пола. Тя сочи и нерадостния факт, че 16% от младите българи нито учат, нито работят. Антонина Желязкова предлага интересни данни и прави важни изводи от своите проучвания върху семействата на български турци и българии-мюсюлмани, които са емигрирали изцяло и окончателно или временно и само част от семействата в периода 1992–2016 г. Струва ми се, че авторката преувеличава влиянието на ДОСТ върху тези семейства, но трябва да имаме предвид и това, че статията е писана преди залеза на тази партия.

Последната седма част е посветена изцяло на П.-Е. Митев, макар че той присъства и в много от предишните текстове като спомен или споделяне на съвместна дейност. Пръв е текстът на Биляна Продович Милойкович от Института/Центъра за социологически изследвания в Университета в Ниш. Тя проследява тезите и докладите на Митев в инициативите на института и университета в Ниш. Особено личен характер има споменът на напусналата

ни миналата година Емилия Минева от съвместната ѝ работа с П.-Е. Митев, който е бил рецензент на дипломната ѝ работа, неформален научен ръководител на дисертацията ѝ, тя е станала негова асистентка, преди да се хабилитира, а той да ѝ отстъпи курса лекции по История на марксистко-ленинската философия. Последна е статията на Георги Димитров *Марксовото решение на проблема за социалната връзка (Вариации върху една от лекциите на проф. Митев)*, който също е бил асистент на Митев, но в специалността социология. Статията представя курса СПТКМЛ (Социологически проблеми в трудовете на класиците на марксизма-ленинизма), отличаващ се „най-вече с оригиналността, собствено социологическата му дълбочина и обществената значимост“ (с. 454). Димитров съчетава почитта си към наученото от Митев със собствените си виждания върху Маркс. И тъй като това е последната статия в сборника, ще си позволя да цитирам последното ѝ изречение, което, сигурна съм, изразява чувствата и на много от другите автори: „Благодаря, проф. Митев, за Марксовата социология, която открихте за нас като изследователски хоризонт!“ (с. 487).

Искам да добавя и още нещо. В подробната научна и обществена биография на П.-Е. Митев аз лично бих прибавила и политическите шрихи от неговия живот. Ще го направя тук, но не за да дразня някого, а защото съм убедена, че политическите пристрастия са част и от живота на учените, и че те могат да стимулират и да подпомагат анализа на обществото (най-яркият пример в това отношение е и присъстващият къде по-явно, къде скрито в целия сборник Карл Маркс). Няма съмнение, че Митев е бил свързан с управляващите от епохата на социализма, най-малкото като директор на Научноизследователския институт за младежта към ЦК на ДКМС. Само че подобна обвързаност може да има различен характер, а в неговия случай е била насочена към стремежа да се разшири научното познание за обществото. Или, както самият П.-Е. Митев определя Института: „научна организация, в

която е възможна свободната мисъл“. Фактът, че толкова много от участниците в сборника са минали през този институт, а някои от тях днес са яростни противници на комунизма, говори ясно за неидеологическия характер на този формално идеологически институт. Връзката на Митев с лявата политика се оказва не конюнктурна, е траен идеен избор. Затова още в първите месеци след свалянето на Тодор Живков от власт на 10 ноември 1989 г. П.-Е. Митев създаде идейното течение „Път към Европа“ като фракция в БКП/БСП, през юни 1990 г. той стана депутат с листата на БСП във ВНС, което изработи и прие Конституцията на Република България. Едновременно с това той влезе и във висшето ръководство на партията като член на Председателството (по ранг този орган отговаряше на Политбюро на ЦК на БКП), където се бореше за социалдемократизацията на променящата се партия. Прекият му партиен ангажимент се оказа недълготраен, за разлика от обвързаността му с левите идеи. През последните години той е част от редколегията на теоретичния орган на БСП „Ново време“, а през лятото на 2021 г. получи наградата „Димитър Благоев“ за изследване на съвременния социализъм.

Ако има нещо, за което аз лично съжалявам, че отсъства от този сборник, това е самостоятелното присъствие на юбиларя, което обикновено, както е и в този случай, е заменено от професионалната му биография и библиография. Според мен можем да съжаляваме, че няма негова публикация или пространно интервю, в което той сам да направи обобщение на дългия си и ползотворен професионален път. Сега за него говорят другите, но образът можеше да се допълни и от самия него. Това обаче е дребна забележка на един заинтересован читател, който би желал да прочете още нещо от Петър-Емил Митев.

Връщайки се към моето заглавие, ще призная, че то ми хрумна едва след като прочетох сборника. Четейки многобройните статии, представящи П.-Е. Митев или посветени на него, няма как да не се усети колко дълбоко и всестранно той е успял да опознае съвременното общество, но не като моментна картина, а развитието на България от края на социализма през прехода към демокрация и пазарна икономика до нашето следпреходно състояние. И това познание не е интуитивно или случайно, а резултат от съзнателни и целенасочени усилия, участници в които са и много от авторите в сборника.

Искра Баева